

rozhovor

Ivo Budil
Zdeněk Salzmänn

Ivo Budil**Rozhovor s profesorem Zdeňkem
Salzmannem*****Za jakých okolností jste odcestoval do Severní Ameriky?***

Odpověď na tuto otázku zahrnuje zajímavý příběh a dokládá pravdivost pořekadla, že „líná huba, holé neštěstí“, nebo ukazuje, jak jedna věta může změnit celý život. Během léta 1947 pobývala díky finanční podpoře *World Student Service Fund* (WSSF) skupina přibližně dvaceti amerických studentů v Československu. *World Student Service Fund* (WSSF) byla americká fundraisingová organizace sídlící v New Yorku. Jejímž posláním bylo pomáhat evropským univerzitám a jejich studentům postiženým následky druhé světové války. Československo představovalo zemi, jejíž studenti zvláště utrpěli – nacisté okupovali Československo v březnu 1939 a v listopadu téhož roku zavřeli všechny vysoké školy v Čechách a na Moravě.

Nabídl jsem americkým návštěvníkům své služby jako neplacený dobrovolný průvodce především proto, abych se zdokonalil v angličtině. Studoval jsem anglický jazyk čtyři roky na gymnáziu, ale i když jsme četli všechno možné z klasické anglické literatury, neuměli jsme v angličtině požádat ani o kávu.

Když se skupina studentů (včetně mě) vracela ze Slovenska do Prahy, setkala se na Wilsonově nádraží s tajemnicí WSSF (jmenovala se Clara Shapiro). Přijela do Evropy, aby našla a pozvala do Spojených států studenta ochotného pracovat pro WSSF. Měl vyprávět americkým vysokoškolským studentům o útrapách, které museli snášet během německé okupace, a vyzývat je, aby přispěli finančně WSSF a ulehčili tak alespoň částečně strádání svých evropských kolegů. Moji američtí přátelé byli velmi spokojeni

s mými službami a řekli Kláře, že bych se na tuto práci hodil. Očividně se jí návrh líbil, ale měla ještě nějaké nabídky z Polska. V tomto okamžiku, aniž jsem příliš přemýšlel o tom, co říkám, jsem prohlásil, že jestliže bych byl pozván, zaplatil bych cestu z Prahy do New Yorku a zpět sám. To znamenalo příspěvť WSSF asi 300 dolarů (pokud si pamatuji částku přesně), což mělo pokrýt cestovní náklady z Prahy do Southamptonu v Anglii a odtud do New Yorku na téže lodi, na níž studenti přijeli do Evropy. Na Kláru udělala moje nabídka takový dojem, že se jí podařilo na místě sehnat psací stroj a ihned mi napsat oficiální pozvání, díky němuž jsem získal americké vízum. A bylo to!

Zmíněná loď, S.S. Marine Tiger, to nebylo žádné luxusní plavidlo typu Queen Mary – šlo o upravenou loď pro převoz vojáků, která nezahrnovala nic víc než obrovskou noclehárnu, koupelny a velkou jídelnu sloužící velkému množství amerických studentů včetně skupiny, pro kterou jsem pracoval a jež v létě navštívila Československo. Neměl jsem peníze na zaplacení cesty, ale můj strýc, který vlastnil lékárnu v malém západočeském městě, mě založil a já tak mohl odjet. Přistál jsem v New Yorku 10. září 1947.

Vrátil jste se domů po půlroce ve službách WSSF?

Když mé cestování po Spojených státech amerických v lednu 1948 skončilo, řekl jsem si, že by nebylo špatné studovat před návratem domů jeden semestr na nějaké americké univerzitě. (V té době cesta z Československa do Spojených států amerických byla něčím naprosto neobvyklým a já si vůbec nebyl jist, že se vůbec do Ameriky někdy znovu podívám). Ale protože jsem již nedostával plat od WSSF, neměl jsem žádné peníze, které by stály za řeč. Strávit semestr na univerzitě vyžadovalo zaplatit školné, stravu, ubytování, učebnice a různé maličkosti. Co jsem měl dělat? Napsal jsem profesorovi Vladimíru Skaličkovi z Karlovy univerzity v Praze a požádal jej o doporučující dopis kvůli finanční podpoře. Po válce jsem navštěvoval několik jeho kurzů a věděl jsem, že je obeznámen s mými vědomostmi a zájmem o jazykovědu, kterou přednášel. On si však uvědomil, že v zemi, kde není znám, ani ten jeho sebelepší doporučující dopis nikomu moc nepomůže. To, co udělal, bylo ale velmi účinné. Napsal slavnému lingvistovi Romanu Jakobsonovi, který tehdy učil na Kolumbijské univerzitě, a požádal jej o pomoc. Jakobson (jenž společně s několika badateli založil v roce 1926 proslulý Pražský lingvistický kroužek) mi dokázal promptně telefonicky zajistit studijní pobyt na *Indiana University* v Bloomingtonu, kde jsem nejenom získal stipendium, ale odpustili mi i školné. Zmíněná vysoká škola byla známá svým programem zaměřeným na indiánské jazyky, který založil Carl F. Voegelin, editor *International Journal of American Linguistics*. A tak jsem byl díky Skaličkovi a Jakobsonovi finančně zabezpečen na další půlrok.

Když se mě na jaře 1949 profesor Voegelin zeptal, jaké téma bych si rád zvolil pro svoji dizertační práci, odpověděl jsem, jako rodilý mluvčí českého jazyka, že bych považoval za nejvhodnější látku z bohemistiky. Voegelin řekl něco v tomto smyslu: „Proč to nenecháte slavistům? Přál bych si, abyste odjel v létě do Wyomingu a začal zpracovávat

gramatiku řeči Arapahů, o které nevíme téměř nic. Zajistím, abyste dostával finanční podporu, dokud práci nedokončíte.“ V té době jsem byl ještě příliš nesmělý na to, abych se hádal s profesory, a tak jsem přijal. Ale musím přiznat, že se mi zadání práce líbilo. Jako vášnivý čtenář mayovek jsem se zajímal o indiány již v dětství a nyní jsem se chystal studovat je tvář v tvář. A tak jsem v červnu 1949 opustil Bloomington, abych strávil mezi „rudými tvářemi na Divokém západě“ prvních pár měsíců z mnoha dalších.

Ačkoliv moje disertace *Nástin arapažské gramatiky* je jazykovědná studie, považuji se za lingvistického antropologa, protože zastávám holistickou tezi, že vše se vztahuje k lidskému chování a že všechny jazyky jsou spojeny a provázány s kulturou, které slouží. Ne že bych tento holistický nebo kontextuální přístup pouze hlásal, ale obhajuji jej ve své učebnici lingvistické antropologie nazvané *Language, culture, and society: An introduction to linguistic anthropology*, která se záhy objeví v pátém americkém vydání a jež byla přeložena do dvou dalších jazyků.

V letech 1948 až 1949 se odehrály dvě události, které – obdobně jako mě jedna věta dostala do Ameriky – změnily můj budoucí život. První z nich byl komunistický převrat v Československu, po kterém nebyly vyhlídky pro syna z buržoazní rodiny pochopitelně nejrůžovější. Druhou byla moje svatba s mladou Američankou. Nešlo o sňatek z rozumu – získal jsem již status uprchlíka a po pěti letech jsem se stal americkým občanem. S manželkou jsme svoji téměř jednašedesát let.

Proč jste se rozhodl pro studium a profesi antropologa?

Nejdříve menší vysvětlení: Antropologie je ve Spojených státech amerických mnohem obsáhlejší než obor, který byl v České republice donedávna nazýván *antropologií*. V Severní Americe tato disciplína zahrnuje kromě množství dílčích specializací čtyři hlavní odvětví, která zahrnují archeologii, kulturní a sociální antropologii, fyzickou neboli biologickou antropologii a lingvistickou antropologii. Stal jsem se antropologem prostřednictvím jazykovědy.

Již jako student gymnázia v Truhlářské ulici jsem se velmi zajímal o český jazyk a četl jsem takové odborné časopisy jako *Naše řeč* a *Slovo a slovesnost* a byl jsem excerptorem *Příručního slovníku jazyka českého* vydávaného v letech 1935 až 1957 Českou akademií věd a umění. Když jsem v únoru 1948 přijel do Bloomingtonu, abych se zapsal do druhého semestru, byl jsem „adoptován“ katedrou antropologie, jejímž vedoucím byl výše zmíněný profesor Voegelin, odborník na indiánské jazyky. Vzhledem k tomu, že jsem strávil dva roky na Karlově univerzitě, nemluvě o velmi náročné výuce na gymnáziu, jsem byl přijat na magisterské studium. Když mi univerzita udělila stipendium i pro akademický rok 1948–1949, rozhodl jsem se pobyt ve Spojených státech prodloužit a začal jsem připravovat diplomovou práci *Metoda pro analýzu číselných systémů* (vlastně jsem na toto téma napsal článek, který byl přijat jako diplomka).

Kdo na Vás měl největší intelektuální vliv? Jak vás oslovil nedávno zesnulý francouzský antropolog Claude Lévi-Strauss, který obdobně jako Vy dobře znal učení Romana Jakobsona?

To není jednoduchá otázka, protože se pokládám za eklektika. Nicméně, přednášky členů Pražského lingvistického kroužku, které jsem navštěvoval jako student gymnázia během druhé světové války, mě získaly pro holismus a strukturalismus, to znamená pro přesvědčení, že studium určitého fenoménu spočívá ve zkoumání, jak jsou dílčí části systému vzájemně provázány a spjaty v rámci určitého typu struktury, která má být odhalena.

Druhým hlavním vlivem, v mém životě mnohem pozdějším, byla etnověda (*ethnoscience*) jako přístup ke studiu kultury. Rovněž etnověda má vztah k lingvistické antropologii, protože zkoumá, jak jsou prvky různých kulturních oblastí společnosti uspořádány, přičemž tato organizace je studována prostřednictvím pozorování, jak zmíněné prvky klasifikují příslušníci dané společnosti. Etnověda je postavena na předpokladu, že veškeré chování, vztahy a rysy rozeznatelné jako kulturně výrazné by měly být pojmenovány, to znamená identifikovány pomocí určitého slova. Vzhledem k tomu, že tento přístup spočívá v analýze kulturních jevů z hlediska těch, kteří zkoumanou společnost vytvářejí, jde o emickou metodu. (Tím nijak nechci snižovat etický přístup, objektivní pohled na společnost zvenčí, protože pouze spojení obou metod umožňuje nejdůkladnější popis lidských kultur).

Pokud jde o slavného francouzského strukturalistu Clauda Lévi-Strausse, byl to bezpochyby velmi podnětný badatel s tvořivou představivostí *sui generis*. Určitě bychom neměli vynášet zevšeobecnující soudy o národním charakteru (to je dnes anachronismus), ale Francouzi mi vždycky připadali poněkud nesrozumitelní, esoteričtí a přes míru filosofičtí, zatímco Češi (a mimochodem rovněž Američané) jsou mnohem více praktičtí a empiričtí. Tedy, Lévi-Straussova znalost světových mytologií pravděpodobně nemá sobě rovného, ale měl jsem vždy pocit, že vybírá takové aspekty, které vyhovují jeho teoriím, zatímco jiných si nevšímá. Doufám, že mnozí čtenáři se mnou budou souhlasit, když označím Lévi-Strausse za „brilantního kejklíře provádějícího kouzelnické kousky“.

Můžete našim čtenářům, kteří ve své většině nejsou antropology, stručně říci, co je to vlastně lingvistická antropologie, kterou se zabýváte?

Jednoduchá definice lingvistické antropologie může například znít, že je to studium jazyka v jeho biologickém i sociokulturním kontextu, nebo vztah jazyka ke kultuře a společnosti. Specifičtěji – a nyní čerpám z obsahu své učebnice lingvistické antropologie – mezi tématy (nikoliv všemi, ale těmi, které jsou nejvíce reprezentativní), které pokrývá, nalezneme komunikaci a její kanály, původ jazyka, rekonstrukci protokultur a „pravlastí“ na základě lingvistických důkazů, jazykové varianty (styly, změny kódů sdělení, kreolština a pidžin, způsoby oslovení a zdravení), řeč a gender, etnografie komunikace, jazyková ideologie, nonverbální komunikace a otázky mezikulturní komunikace. Zcela

zřetelně je to pěkně rozsáhlé a důležité dílčí odvětví antropologie a úvodní kurzy lingvistické antropologie zabírají na amerických vysokých školách celý semestr.

Uskutečnil jste řadu terénních výzkumů, zejména mezi Arapahy, ale také v českých vesnicích v Rumunsku, jihočeské obci Komárov a jinde. Jak Vás setkání se zmíněnými komunitami osobně obohatilo?

Obvyklá odpověď na tuto otázku je říci, že studium kulturních rozdílů mezi mnoha společenstvími (kmény, populacemi) v různých částech světa je zajímavé. Na druhé straně bych rád podtrhl, že navzdory dlouhodobému sklonu zdůrazňovat bohatství rozmanitosti světových jazyků a kultur lze s úspěchem tvrdit, že jazyky a kultury jsou v zásadě velmi podobné. Připomínáje koncept „psychické jednoty lidstva“, který předložil poslední antropolog vybavený encyklopedickými znalostmi svého oboru, Alfred L. Kroeber, jsem nedávno napsal krátký článek nazvaný *Podobnosti v rozdílnosti* (dosud nezveřejněný), ve kterém jsem se zabýval kulturní a jazykovou jednotou lidstva. V době, kdy je stále větší počet světové populace náchylnější vyvolávat konflikty, by idea, že všichni lidé a jejich životní způsoby jsou ve svém základu více shodné než odlišné, měla mít určitou hodnotu.

Antropologii se zabýváte řadu desítek let a Vaše učebnice lingvistické antropologie měla celosvětový ohlas. Jak vidíte budoucnost této vědní disciplíny v České republice a ve světě?

První věta Vaší otázky je příliš zdvořilá, ale děkuji za ni. Pokud výsledky výzkumu lingvistické antropologie naleznou praktické uplatnění, bude mít další rozvoj této subdisciplíny – zejména v zemích, které mají multietnický a multilingvistický ráz – cenu. Ale pomýšlení, že něco z práce, kterou jsem si já a jiní zvolil, žije také mimo učebny a univerzitní knihovny, je mimořádně uspokojující. Na jedné z místních univerzit mě požádali, abych pohovořil o tom, co jsem udělal pro prodloužení života jednoho specifického indiánského jazyka, jemuž jsem věnoval léta výzkumů (arapažština), a následně pro přetrvání etnického povědomí jeho mluvčích. Ale jsou zde i další možná využití – například minimalizovat potenciální problémy vyplývající z mezikulturního dialogu, soudních řízení a jazykové politiky v multilingvistických státech – abych zmínil jen ta nejužitečnější.

Do Československa (České republiky) jezdíte celkem pravidelně. Jak hodnotíte za tato léta proměny české společnosti?

Někdy v roce 1949, když jsem žádal na českém konzulátu v Chicagu o prodloužení svého povolení k pobytu ve Spojených státech, bylo mi řečeno, že můj pobyt v Americe není považován za nezbytný a že bych měl konzulátu sdělit, kdy a jakým způsobem se vrátím do Československa. Odpověděl jsem, že jsem se právě oženil s americkou občankou, která jako jediné dítě nemůže opustit své starší rodiče, a proto se nemohu – navzdory jejich požadavku – do Československa vrátit.

Úmyslně jsem neřekl, že se nevracím z politických důvodů. Můj otec zemřel v roce 1948, moje matka osaměla s mojí mladší sestrou a nemyslel jsem si, že bych měl být politickým „hrdinou za pecí“ a poskytnout tak režimu příležitost perzekvovat ji kvůli mému odmítnutí návratu z politických důvodů. Nicméně jsem byl odsouzen *in absentia* na jistou dobu do vězení (již si nepamatuji podrobnosti), a nemohl jsem matku navštívit, dokud se politická situace nezměnila.

O šestnáct let později, v roce 1965, bylo mé žádosti o vízum do Československa konečně vyhověno, aniž mi sdělili důvod této změny. Od té jsem navštěvoval svou rodnou zemi téměř každoročně a v jednom roce jsem přijel dokonce dvakrát. Občas jsem přijížděl jenom za svojí sestrou a její rodinou, jindy jsem to spojil s pracovním pobytem.

Kromě toho jsem na jaře 1970 působil jako hostující profesor na *Albert-Ludwigs-Universität* v německém Freiburgu, přednášel jsem v letním semestru 1982 na Univerzitě v Pittsburgu a v zimním semestru 1982 jsem hostoval na Yaleově univerzitě.

Když jsem roku 1989 odešel z *University of Massachusetts* do penze, odstěhoval jsem se do Arizony, a asi šestnáct let jsem učil vždy v zimním semestru na *Northern Arizona University* ve městě Flagstaff, zhruba hodinu cesty od Sedony, kde žijeme. Přibližně devět nebo deset let jsem přednášel v letním semestru na částečný úvazek na Karlově univerzitě a tři roky na Západočeské univerzitě v Plzni a Univerzitě Pardubice. Několikrát jsem dokonce působil jako hostující profesor na třech českých vysokých školách.

Co si myslím o změnách, které proběhly v české společnosti od doby, kdy jsem opustil zemi? Odpověď by si bezpochyby zasloužila celý článek, ale pro občasného návštěvníka, který nežije v České republice a má nezbytně zkreslený pohled na místní život, je příliš riskantní uchýlovat se k jednoznačným soudům. Je nepochybné, že svoboda, díky níž si každý říká, co chce, čte to, co si přeje, kupuje to, po čem touží, a cestuje podle libosti, je cenný dar, zejména pro společnost, která kdysi žila za těchto podmínek. Ale důraz na materiální se může stát přemrštěný. Podle toho, co denně čtu na českých zpravodajských serverech, mám dojem, že místní politická scéna je poněkud rozháraná.

Mluvíte výbornou češtinou, Váš anglosaský přízvuk je jen trochu rozeznatelný. Přemýšlíte anglicky, nebo česky?

Musím se přiznat, že jsem nikdy nepřemýšlel o tom, kterým jazykem myslím. Nyní, když se ptáte, si uvědomuji, že je to bezpochyby angličtina. Když jsem měsíc v České republice, se však zjevně přeorientuji na myšlení v češtině, protože po příjezdu do Spojených států občas mluvím na svoji manželku česky, aniž si to uvědomím, nebo použiji to, co nazývá „nezvyklou anglickou syntaxí“, a to samozřejmě ukazuje, že jsem stále schopen myslet česky.

Sledujete soudobou českou literaturu, filmové, výtvarné nebo hudební umění?

V Arizoně jsme daleko vzdálenější od zdrojů dovážené české kultury, než jsou lidé v New Yorku nebo Chicagu, ale má osobní „česká knihovna“ je velmi dobrá. Vlastním několik

set svazků české prózy a poezie, díváme se na české filmy, kdykoliv je dávají v blízkém městě, a mám dobrou sbírku nahrávek české hudby. Docela často poslouchám *Prodanou nevěstu*, což je má oblíbená opera (a vždy se divím, proč ji Smetana ze všech svých oper měl nejméně rád), *Slovanské tance* od Antonína Dvořáka (každý ze všech šestnácti je klenot) nebo Sukovu *Serenádu pro smyčce*.

Moje sbírka literatury zabývající se českým jazykem je velmi pozoruhodná, smím-li to tak říct. Mám všechny gramatiky, počínaje Dobrovského *Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1819), všechny slovníky, od původního Jungmannova pětidílného *Slovníku česko-německého* (1834–1839), všech pět svazků *Českého jazykového atlasu*, všech dvaadevadesát svazků *Naší řeči* – a tak dále, celkem stovky svazků. Jen málo velkých amerických univerzitních knihoven je takto vybaveno.

Podnícen Werichovou výzvou, aby někdo přeložil *adekvátně* do angličtiny české spojení *kulatoučké jablíčko*, začal jsem psát článek o fantastickém bohatství určité třídy českých odvozenin, pravděpodobně neexistujícím v jakémkoliv jiném jazyce. Jenom malý příklad působivé mnohosti deminutivních a augmentativních forem slova pes: *pesan, psisko, psiště, pejsan, pejsánek, pejsek, pejsíček, psíček, psík, pejsáneček,...* každá z nich se vyznačuje specifickou expresivní konotací. Chci říci, že na rozdíl od angličtiny si lze hrát s češtinou, jako by to byly varhany.

Existuje návod, jak si i ve zralém věku zachovat plnou intelektuální svěžest?

Pokud je někdo stále duševně (a fyzicky) zdatný v pokročilejším věku (toto je delikátní způsob jak naznačit, že dotazovaný patří k osmdesátníkům), pravděpodobně to znamená, že jsem musel zdědit některé z těchto vlastností od svých rodičů. Kromě toho mohu pouze říci, že jsem vždy jedl absolutně všechno (s potěšením), pil všechno kromě vody (pitím vody zrezavíte) a od svého odchodu do penze v roce 1989 jsem pracoval ještě tvrději než předtím. Prací míním učení, čtení odborných knih a periodik a publikování recenzí knih, článků a příležitostně knih. Ale také se bavím – cestováním, sledováním dobrých filmů, posloucháním hudby a čtením románů (zejména detektivek). Televize mi nezabírá příliš mnoho času a pivem (dokonce plzeňským Prazdrojem) bych se rychle nasytil. Na zdraví!

Z angličtiny přeložil Ivo Budil.